

ШКІЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

Досліджується роль шкільної історичної освіти у процесі формування історичної свідомості та колективної пам'яті українців. Показано взаємодію історіографії, історичної освіти й соціальної пам'яті у творенні національної ідентичності.

Ключові слова: історична освіта, політика пам'яті, шкільний підручник, ідентичність, суспільство.

Існують різні підходи до визначення мети і завдань шкільної історичної освіти, що залежить від історичних традицій, що склалися, особливості ментальності, своєрідності сучасних завдань, які стоять перед країною тощо. Провідними тенденціями у цілевизначенні шкільної історичної освіти є спрямованість на формування історичної свідомості, виховання патріотизму і громадянської позиції, ознайомлення з минулим, розвиток історичного мислення учнів тощо. Сприяння формуванню історичної свідомості та історичної пам'яті учнів є стратегічною метою шкільної історичної освіти, оскільки саме через неї відбувається їх соціальна ідентифікація [1, с. 66].

Зв'язок між історичною наукою і суспільством у всі часи здійснювався і здійснюється головним чином через шкільну історичну освіту. У розв'язанні проблеми співвідношення «історії і сучасності» не можна обійтися без аналізу цього зв'язку, за допомогою якого реалізуються соціальні функції історичного пізнання, а саме: з'ясування закономірностей історії, прогностична функція, соціальна пам'ять, виховна функція.

Можна зустріти багато цікавих у цьому сенсі висловлювань про роль історичної освіти: від цілком апологетичної оцінки (О. Бісмарк про шкільного вчителя історії, який відіграв в об'єднанні Німеччини більшу роль, ніж сила зброї й війська) до трактування її ролі як відверто шкідливої (П. Валері: «Історія – це найнебезпечніший продукт, який коли-небудь створювала хімія інтелекту, бо вона робить нації злими, зухвалими, нетерпимими й самовдоволеними»). Доходило навіть до офіційних спроб заборонити викладання історії (йдеться про пропозицію П. Ж. де Пінхейро, міністра закордонних справ Португалії, відмовитися від вивчення історії в школах протягом наступних п'ятдесяти років після провалу мирних переговорів у Югославії наприкінці 80-х рр. ХХ ст.).

Слід підкреслити, що шкільний підручник має надзвичайно вагомий вплив на суспільну історичну свідомість. Жодні інші засоби масової комунікації ще не здатні замінити підручник у його засобах впливу на самоідентифікацію найрізноманітніших груп населення: учнів, їхніх батьків, учителів. На думку В. Верстюка, за підручником стоїть молоде покоління, і що ми сьогодні

покладемо на парту учня – такого громадянина й отримаємо через десять років [10, с. 17].

Саме підручник з історії зберігає статус домінуючого засобу навчання та важливого чинника формування історичної пам'яті серед молоді. Стереотипні уявлення про свій народ, його героїв та ворогів здебільшого формуються у підлітковому віці: частково – через сімейні розповіді, художні історичні твори, але головним чином – через шкільний курс історії. Окрім того, процес вивчення історії у школі повинен бути підпорядкований не тільки передачі певної суми знань, а й формуванню критично мислячої особистості, вихованню законслухняного і толерантного громадянина, патріота своєї країни [7].

А. Гартвіг націлював вчителів історії на те, що головними завданнями історії, як науки, є вивчення зростання особистості і зростання суспільності. «В основу оцінки прогресу історичних явищ повинен бути покладений глибокий етичний принцип, тобто з'ясування того етичного ідеалу, до якого наближається як особистість, так і суспільство». А звідси й важлива роль власної моральної позиції викладача історії: «...кожен вчитель, приступаючи до викладання історії, повинен виробити сукупність етичних понять, які будуть керувати ним при поясненні історичних явищ з точки зору їх прогресивності. Це важко, але не є неможливим» [3, с. 21].

Особистий (суб'єктивний) аспект передбачає інтелектуальний і духовний розвиток учнів на історичному матеріалі через сприйняття, усвідомлення і осмислення загальнолюдських цінностей, формування мотивацій та творчої діяльності і самореалізації особистості. У змісті сучасної шкільної історичної освіти важливо розв'язати проблему поєднання (або співіснування) формаційного, цивілізаційного і культурологічного підходів й прищепити знання про різноманітність цивілізацій і культур. Втім, існують докази, які дають підстави вважати, що у багатьох суспільствах політики, впливові групи і люди з певними особистими інтересами продовжують шукати можливості впливу на зміст викладання історії в школі [2].

Історія (в обох її органічно єдиних іпостасях – академічній і дидактичній) має вирішальне значення для формування етнічної та національної ідентичності. В основу національної ідентичності покладено історичну пам'ять, самоусвідомлення в процесі історичного розвитку, «історизацію» суспільних процесів. До викладання історії ставиться вимога формувати «національну та етнічну ідентичність» і плекати національну гордість. З цього випливає, що у школах потрібно у значному обсязі вивчати та аналізувати процеси творення національної ідентичності в минулому, їх генезу, історичну обумовленість, випадковість та штучність [5, с. 14].

З усіх чинників ідентичності історична пам'ять витлумачується як центральний компонент національної ідентичності. Втіленням історичної пам'яті є популярні міфи, етнічні стереотипи, колективна пам'ять. На нашу думку, національні міфи не лише корисні, а й необхідні, особливо для нашого сучасного суспільно-політичного життя. Природа національної ідентифікації

та сутність ідентичності викристалізують роль і місце шкільної історії в цих процесах.

Разом з тим, має бути представлена концепція різноманіття ідентичностей. Поряд із національною ідентичністю постійно повинні існувати також конкуруючі ідентичності, права яких не можна недооцінювати. Необхідно прищепити точку зору, що значні проблеми майбутнього можна вирішити лише в умовах міжнаціональної співпраці, яка потребує нових форм колективної ідентичності. Окрім цього, слід віддавати перевагу формуванню індивідуальної ідентичності школярів.

Розбудова незалежної України, зокрема в царині творення громадянської нації, виявилася надзвичайно складною, сповненою внутрішніх суперечностей, неочікуваних викликів та серйозних конфліктів. Історія, передусім шкільна, будучи важливою складовою процесу громадянського виховання, опинилася у фокусі цих суперечностей і конфліктів. З початку 1990-х рр. в Україні формувалася така версія шкільної історії, яка мала виконувати свого роду компенсаційну функцію – відтворення внутрішньо цілісної історії української нації, де згадана нація перетворюється із об'єкту історії на її повноправний суб'єкт [4, с. 6].

Новий національний наратив був впроваджений в офіційний дискурс і в підручники з історії. Відбувся перегляд освітніх програм, особливо у сфері гуманітарних і суспільних наук. Фактично середня школа і частково вищі навчальні заклади стали головними засобами просування національно-патріотичної історії, яка мала забезпечити виховання громадянської лояльності нових поколінь. Цьому сприяло й введення предмету «Історія України» у 5, 7–11 класах. Для України важливе значення мала легітимізація її вимог історичними аргументами, показ давніх історичних коренів тощо. Можна стверджувати, що саме шкільний підручник став чи не головним елементом впливу національного чинника на історичну свідомість молоді у 1990-х рр. Потрібно було налагоджувати добрі відносини з сусідами України у сфері спільного історичного минулого, об'єктивному його вивченню, вихованню суспільств у дусі толерантності й взаємоповаги. Врешті, історіографічний аналіз шкільного підручника активізує проблеми політики пам'яті.

Існуюча модель викладання історії в середній школі знаходиться сьогодні на перехідному етапі до пізнавально-творчого, критичного освоєння учнем історичного досвіду і набуття у кінцевому підсумку не стільки конкретного історичного фактажу, скільки навичок і методів пізнання минулого заради розуміння сучасного і творення майбутнього [5, с. 5].

На сьогоднішній день в академічній науці існує дискусія, якою має бути українська історія – національною, позанаціональною чи постнаціональною. До того ж не слід забувати, що національна пам'ять і свідомість формуються переважно на тому багажі знань, який учні отримали в школі. Виходячи з того, що Україна перебуває на етапі творення державної нації й громадянського суспільства, чи можуть бути підручники з історії орієнтовані на позанаціональний принцип? [8, с. 10].

Різним регіонам України (умовно розподіленим на Центр – Схід – Захід) притаманні різні версії історичної пам'яті. Ясно, що єдину з них в основу підручника класти не випадає, а поєднати всі три теж не вдасться. Отже, треба шукати якусь іншу площину викладу матеріалу. Адже мета шкільної історичної освіти – навчити дитину відрізняти суттєве від несуттєвого, вміти визначати упереджені суждення й розуміти алгоритми здійснення певних соціально важливих акцій – наприклад, реформ [10, с. 38–39].

Якщо для історичної науки немає проблем з розрізненням та вживанням термінів Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна, то в історичній освіті пошук компромісу між тим, що є в свідомості, що є в історичній пам'яті, а що є здобутком академічної науки, є обов'язковим. А ще варто враховувати ті комеморативні практики, що склалися на певному етапі в державі. Ось чому підручник завжди був і буде певною мірою компромісом між наукою, освітою та історичною пам'яттю.

Важливим для формування історичної пам'яті молодих українців є те, що підручники повинні подавати історію українців із сусідніми народами не тільки як постійну боротьбу, криваві конфлікти та війни, що тривали десять століть, а й як історію звичайного сусідства з його повсякденністю, союзами, повстаннями, порозуміннями, спробами співдіяльності, взаємопроникнення культур [6, с. 13]. Зокрема, дослідники погодились із тим, що протягом історії українсько-російське та українсько-польське прикордоння було в різних епохах тереном співпраці, культурного обміну, а також гострих конфліктів. Нині дане прикордоння може бути простором політики співпраці та взаємного порозуміння між народами. Шкільні підручники та посібники повинні сприяти підтримці цього процесу.

При поясненні подій минулого, важливим має бути точне і адекватне використання історичних термінів, серед яких «геноцид», «етноцид», «виселення», «депортація», «анексія», «агресія», «захоплення», «приєднання», «об'єднання» тощо. Сюди ж слід додати й відпрацьованість формувань, толерантність в оцінках, вміння виявити дійсні причини конфліктів, не вдаючись до формування «образу ворога» і національної або релігійної нетерпимості. Важливо, щоб учні мали змогу самі дійти висновку з тих чи інших питань, без нав'язування їм певних стереотипів.

Таким чином, в українському суспільстві спостерігається посилена увага до проблем як історичної пам'яті, так і шкільного підручника. Спільною рисою сучасних підручників є прискорена переорієнтація суспільної свідомості на нові національні цінності, серед яких найважливішими видаються нація та державність, і, власне, у цьому вбачається завдання зміцнення незалежної державності і формування сучасної політичної нації. Українці більшою мірою стають суб'єктом історії. Зазнає змін поширений погляд на національну історію як на низку тривалих періодів страждання. Підручники з історії надають підрастаючому поколінню пам'ять про те, що є вартим збереження.

Прискорення процесу розбудови української політичної нації потребує виваженої та осмисленої політики держави щодо формування історичної пам'яті молодих українців. Окрім іншого, це формування суспільного консенсусу навколо знакових подій власної історії, «примирення» протилежних візій минулого, прагнення відновити історичну пам'ять та справедливість, належне вшанування визначних історичних подій і постатей, гуртування навколо них суспільної думки, у спосіб залучення широкої громадськості до участі в офіційних ритуалах, публічних акціях, святкуваннях тощо.

Стратегічним завданням видається досягнення єдності, повної взаємодії соціальної пам'яті, історіографії, історичної освіти, певного рівня історичної свідомості, що забезпечує більш-менш схожі підходи до трактування історичного минулого. Невідповідність між ними, розрив, зумовлює конверсію історичної пам'яті, соціальну мімікрію, подвійні моральні стандарти, «війни пам'ятників», дискримінацію національних символів і героїв тощо. Історія, і особливо шкільна історія, не повинна бути знаряддям виникнення нових конфліктів. Конфлікти і війни, які траплялися між українцями й іншими народами, потрібно висвітлювати у науковому стилі, без емоцій і зайвої публіцистичності.

Принципове значення мала політика держави, спрямована на введення у навчальний процес курсу історії України, створення для навчання якісно нових підручників та методичних посібників. Хоча якість підручників і сьогодні є предметом критики викладачів, науковців, громадськості, вітчизняна освіта як середня, так і вища, перетворилася на потужний ретранслятор знань про минуле, стала модератором історичної пам'яті нового покоління українських громадян.

Список використаних джерел:

1. Баханов К. О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: Монографія. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2005. – 384 с.
2. Галлагер Кармел. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості: Посібник для вчителів. – Страсбург: Рада Європи, 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org.ua/index.php?r=a1b9c2>.
3. Гартвіг А. Ф. Читання з методики історії / А. Ф. Гартвіг // Постметодика. – 1996. – №. 4 (14).
4. Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики та перспективи для України: Матеріали міжнародного круглого столу (Київ, 14 липня 2010 р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 149 с.
5. Історична освіта: європейський та український досвід. Викладання національної історії в школах Центральної і Східної Європи. – К.: «К.І.С.», 2010. – 288 с.
6. Українсько-польське співробітництво в галузі історичної освіти: Матеріали та документи українсько-польської комісії експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії (1993–2013) / Упор. В. В. Бондар; відп. ред. О. А. Удод. – К.: Генеза, 2013. – 240 с.

7. Чупрій Л. В. Історична освіта як складова державної політики пам'яті // Агентство стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sd.net.ua/2011/06/20/istorichna-osvita-politika-pamyaty.html>.

8. Шкільна історична освіта на сучасному етапі: Матеріали круглого столу. Інститут історії України НАН України, 8 червня 2010 р. // Історія України. – 2010. – Серпень. – № 29 (669): Тематичний випуск. – С. 1–19.

9. Шкільна історична освіта України: зміст, проблеми, пошуки / Упор. О. А. Удод / Інститут історії НАН України; Міністерство освіти і науки України; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – Харків: Гімназія, 2010. – 144 с.

10. Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упор. Н. Яковенко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – 128 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1147.htm>.

Удод А. А. Школьное историческое образование как репрезентант политики памяти

Исследуется роль школьного исторического образования в процессе формирования исторического сознания и коллективной памяти украинцев. Показано взаимодействие историографии, исторического образования и социальной памяти в создании национальной идентичности.

Ключевые слова: историческое образование, политика памяти, школьный учебник, идентичность, общество.

Udod A. A. School history education as a representative of politics of memory

The role of school history education in the formation of historical consciousness and collective memory of Ukrainians is investigated. There is showed interaction of historiography, historical education and social memory in the creation of national identity.

Keywords: historical education, the politics of memory, a school textbook, identity, society.